

הרב הראל דביר

אוטומציה בשבת¹

הקדמה

לפי ההלכה, אדם אינו מצווה על שביתת כליו. מכיוון שכך, אין איסור על עשיית מלאכה בשבת באופן אוטומטי. מעיקרון זה נגזר ההיתר להשתמש בשעוני שבת שונים, ולתכנן מראש בחול את פעילותם האוטומטית של מכשירי חשמל בשבת, בתנאי שכתוצאה מפעילותם לא תיווצר השמעת קול בשבת או פגיעה אחרת בצביונה.

א. שביתת כליו

נאמר במשנה (שבת פ"א מ"ה-מ"ו):

בית שמאי אומרים: אין שורין דיו וסמנים וכרשינין, אלא כדי שישוורו מבעוד יום; ובית הלל מתירין. בית שמאי אומרים: אין נותנין אונין של פשתן לתוך התנור, אלא כדי שיהבילו מבעוד יום; ולא את הצמר ליורה, אלא כדי שיקלוט העין; ובית הלל מתירין. בית שמאי אומרים: אין פורסין מצודות חיה ועופות ודגים, אלא כדי שיצודו מבעוד יום; ובית הלל מתירין.

על כך נאמר בגמרא (שבת יח ע"א) שנקודת המחלוקת בין בית שמאי לבית הלל היא בשאלה אם אדם מצווה על שביתת כליו בשבת: 'אמר רב אושעיא אמר רב אסי: מאן תנא שביתת כלים דאורייתא - בית שמאי היא, ולא בית הלל'. מהבאת הדברים כביאור למשנה, עולה בבירור שביתת הלל סבורים שאדם אינו מצווה כלל על שביתת כלים - לא מדאורייתא ולא מדרבנן. בפסיקת ההלכה ידוע הכלל שביתת שמאי ובית הלל הלכה כבית הלל.² ואכן, דעת בית הלל שאין אדם מצווה על שביתת כליו הובאה להלכה בדברי רוב ככל הראשונים,³ וכן בדברי הטור, ה'שלחן ערוך' והרמ"א.⁴ כמה פוסקים⁵ העלו הבנה

1. טיוטה מתוך ספר בהוצאת מכון צומת, שיעסוק בע"ה במגוון יישומי חשמל בשבת, ועתיד לראות אור בשנה הקרובה.
2. ברכות לו ע"ב: 'בית שמאי במקום בית הלל אינה משנה', ועוד רבים.
3. רב נטרונאי גאון, שו"ת או"ח סי' נח-סא, סד-סה; תשובות גאוני מזרח ומערב, סי' ג, נא, נג (ואין זו כפילות עם תשובות רב נטרונאי, יעו"ש); ר"ח, הובא באור זרוע ח"ב סי' ב; ח"ד סי' קמב; רי"ף, שבת ז ע"א מדפי הרי"ף; וכמ"ש הרז"ה, לרי"ף שם ד"ה והא; רמב"ם, הל' שבת פ"ג הל' א-ג; פ"ו הט"ז; רז"ה, שם; רבנו ברוך מארץ יון, הובא באו"ז שם, אות א ואות ד; רוקח, סי' מב; ס' התרומה, סי' רכ-רכא; או"ז, שם; תוס' רי"ד, ע"ז טו ע"ב ד"ה אמר; משמעות הרמב"ן, השגות לסהמ"צ, שכחת הלאוין, ג; סמ"ג, לאו סה; סמ"ק, סי' רפב; ריטב"א, ע"ז טו ע"א ד"ה ומסתבר; מאירי, שבת יז ע"ב ד"ה אמר המאירי המשנה יב, יב דף פב/ד; שבלי הלקט, סי' שט; כלבו, סי' לא; אהל מועד, שער השבת ת, ה. יצוין כי מדברי הראב"ן, שבת סי' שלט, נראה לכאורה שהכריע כבית שמאי, וכן משמע מדברי הרוקח, סי' מא. לאחרונה הוצע לתלות זאת בקשר שהיה בין תורת ארץ ישראל בתקופת הגאונים ובין תורתם של ראשוני אשכנז, מגנזי אירופה ב, עמ' 60-68: מכל מקום מוסכם שמדובר בדעה צדדית בראשונים.

מחודשת, שלפיה הדין שלא נצטוונו על שביתת כלים מתייחס רק למלאכה שהתחילה לפני שבת ומתמשכת לתוך שבת, ולא למלאכה שהתחילה בשבת. ואולם מפשטות הגמרא נראה שהדין שלא נצטוונו על שביתת כלים חל גם במלאכה שהתחילה בשבת, וכך מבואר גם בפוסקים רבים.⁶

ב. השמעת קול: סוגיית הגמרא

נאמר בגמרא (שבת יח ע"א):

תנו רבנן... אין נותנין חטין לתוך הריחים של מים אלא בכדי שיטחנו מבעוד יום. מאי טעמא? - אמר רבה: מפני שמשמעת קול. אמר ליה רב יוסף: ולימא מר משום שביתת כלים! דתניא: 'ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו' - לרבות שביתת כלים. אלא אמר רב יוסף: משום שביתת כלים. והשתא דאמרת לבית הלל אית להו שביתת כלים דאורייתא - גפרית ומוגמר מאי טעמא שרו? משום דלא קעביד מעשה. אונן של פשתן מאי טעמא שרו? משום דלא עביד מעשה, ומינח נייחא. מצודת חיה ועוף ודגים, דקא עביד מעשה, מאי טעמא שרו? התם נמי, בלחי

4. רמ"א, או"ח סי' רמו סעי' א; שם, סי' רנב סעי' ה.
5. שו"ת מחנה חיים ג, סי' כב; שו"ת ארץ צבי (פרומר), א, סי' קט ד"ה עוד יש; שו"ת משפטי עוזיאל א, השמטות לסי' א; וכן שם ח"ג סי' לב; כעין זה כתב האגרות משה, או"ח ח"ד סי' ס ד"ה ועיין בנ"י. דברי האגרות משה באו בעקבות קושיית הנמוקי יוסף, ב"ק י ע"א בדפי הרי"ף ד"ה אשו, מדוע מותר להדליק נר מלפני שבת, קושייה שהועלתה על הדעה שמחשיבה אש כחציו של האדם, ובעקבות תירוץ הנמוקי יוסף שבערת האש מתייחסת לרגע ההדלקה. מכך הסיק האגרות משה שהדלקה ראשונית בשבת תיאסר.
6. תורת חיים (סופר, בנו של המחנה חיים הנ"ל) או"ח סי' רנב ס"ק ב; שביתת השבת, מלאכת זורע הערה ט, דף כג ע"ד - כד ע"ג, והביא כן בשם הר"מ חר"פ והרצ"פ פראנק; מאורי אש, סוף פ"ד: 'ועל דברי הגאון הג' בעל מחנה חיים ז"ל, יפה השיג עלי בעל שביתת השבת, ופשוט הוא דאין לחוש כלל לדבריו בענין זה, שהוא נגד כל גדולי הפוסקים, וכמו שנתבאר לעיל'; שו"ת משנה הלכות ד, סי' לד ד"ה שוב. לסיעה זו, יש לצרף את כל הפוסקים שהתירו שימוש ב'שעון שבת' לסוגיו השונים: שו"ת מהר"ם שיק, או"ח סי' קנז; שו"ת שואל ומשיב, מהדורא תניינא, ח"א סי' ה; וכן הובא בשמו במהר"ם שיק הנ"ל; הרב אליעזר זוסמן סופר, הובא בשו"ת בן יהודה א, סי' קנא ד"ה ע"ד; שו"ת אבן יקרה ג, סי' פה; אולם בסוף דבריו הסתייג מהיתר למעשה, מחשש שהדבר יביא לפריצת גדר; משמעות החזו"א, או"ח סי' לח ס"ק ב; שו"ת משנה שכיר, או"ח סי' קטו; עלי תמר, דמאי פ"א ה"ג ד"ה והזכיר; שו"ת באר משה (שטרן), ו, קונ' אלקטריק, סי' נ; שו"ת חלקת יעקב, או"ח סי' פ; ויעוין עוד שם סי' סג אות ב, וסי' קכד; מאורי אש, פרק ד, ובסוף הפרק כתב שירא שמים הרוצה לצאת מידי ספק, נכון שיפקיר את השעון; וכן בספרו שו"ת מנחת שלמה א, סי' ט סד"ה גם המהר"י; ושם א, סי' יג; שו"ת יביע אומר ג, או"ח סי' יז; שם י, או"ח סי' כו אות י; ילקוט יוסף, או"ח סי' רנב, התחלת מלאכה המסתיימת בשבת, ב; שו"ת ציץ אליעזר א, סי' כ אות ט, והוסיף שם שהמנהג להקל; שם ח"ב סי' ו אות א; שם, ח"ד סי' לא; שם, ח"ז סי' טז; שו"ת שמחת כהן, או"ח סי' עא; שו"ת דברי יציב, או"ח סי' קסב; פשטות שו"ת משנה הלכות יח, סי' רלא; שו"ת להורות נתן ח, סי' טו ס"ק י; שמירת שבת כהלכתה, פרק יג סעי' כו, ועוד מקומות רבים מספור; רי"ש אלישיב, הערות למסכת שבת יח ע"א אות יג; שם, לט ע"ב אות ג; שו"ת משמרת חיים (רגנשבורג) סי' ב; שו"ת מים חיים (משאש) או"ח א, סי' צד; שו"ת שבט הלוי א, סי' מז; שם, ח, סי' מ אות ד; שם, ט, סי' נא אות ב; שו"ת אור לציון ב, סי' יח הערה ז; שם, ב, סי' כז אות יא ובהערה; מנוחת אהבה, ג, סי' כד אות ל; שו"ת מגדנות אליהו א, סי' קג; וראו עוד שם, ג, ג סי' יח; ועוד רבים. לעיון נוסף בהסתעפויותיה של סוגיה זו, ראו שו"ת ריב"א, סי' ו; שו"ת ויאמר מאיר (ועקנין) א, סי' ח; ושו"ת תפלה למשה (לוי) ב, סי' כג.

וקוקרי, דלא קעביד מעשה. והשתא דאמר רב אושעיא אמר רב אסי: מאן תנא שביתת כלים דאורייתא, בית שמאי היא ולא בית הלל - לבית שמאי, בין קעביד מעשה בין דלא קעביד מעשה, אסור; לבית הלל, אע"ג דקעביד מעשה, שרי. והשתא דאמרת דלבית שמאי אע"ג דלא עביד מעשה אסור, אי הכי, מוגמר וגפרית מאי טעמא שרו בית שמאי? התם מנח אארעא. גיגית ונר וקדרה ושפוד, מאי טעמא שרו בית שמאי? דמפקר להו אפקורי.

בברייתא מבואר אפוא שאין לתת חיטים לתוך ריחיים מבעוד יום בכמות גדולה, שלא תיטחן כולה מבעוד יום, ונחלקו האמוראים בטעם האיסור: לרבה משום השמעת קול, ולרב יוסף משום שביתת כלים. הגמרא ממשיכה ומסיקה מדברי רב יוסף שהוא סבור שלבית הלל נצטוונו מן התורה על שביתת כלים. לפי זה מוסיפה הגמרא שהנימוק להיתרי בית הלל במשנה אינו שלא הצטוונו על שביתת כלים, אלא שלא נעשה מעשה, בשונה מהריחיים שטוחנות את החיטים. למסקנת הגמרא נדחה הסבר זה מפני דברי רב אסי, שקבע שלבית הלל לא נצטוונו כלל על שביתת כלים. בראשונים מצאנו שתי דרכים להבין את מסקנת הגמרא: א) כל דברי רב יוסף בהסבר הברייתא נדחו, וההסבר היחיד שנותר הוא הסברו של רבה.⁷ ב) הסברו של רב יוסף נותר, ורק שיוך הברייתא לבית הלל הוא שנדחה, ואם כן, המסקנה היא שהסברו של רב יוסף מתאים להעמדת הברייתא כבית שמאי.⁸

ג. השמעת קול: הכרעת ההלכה

יש ראשונים⁹ שפסקו כרבה, האוסר השמעת קול אליבא דבית הלל, וזאת מכוח הכלל שרבה ורב יוסף הלכה כרבה, ואולי גם מכוח הבנה א' הנ"ל שלפיה דברי רב יוסף נדחו למסקנת הגמרא. לעומת זאת, יש ראשונים¹⁰ שפסקו כרב יוסף, מכוח הבנה ב' הנ"ל, ואולי גם מכוח ראיית דברי רב אושעיא כמתייחסים ישירות לברייתא זו, וממילא כמחזקים את הסברו של רב יוסף, שלפיו הברייתא אוסרת משום שביתת כלים ולא משום השמעת קול. נראה שלפחות חלק מהראשונים הללו אף גרסו בגוף דברי ר' אושעיא את המילים: 'הא מני בית שמאי היא',¹¹ והבינו שרב אושעיא עצמו מחזק את הסברו של רב יוסף, שלפיו הברייתא אוסרת משום שביתת כלים ולא משום השמעת קול, ולא נדחו

7. ריטב"א, שבת יח ע"א ד"ה גירסת, בסוף דבריו.

8. רי"ף, שבת ו ע"ב בדפי הרי"ף; תוס', שבת שם ד"ה והשתא, בשם ר"ת; ריטב"א, שם, בשם 'הגאונים', ונראה שגם הוא עצמו נוטה להכריע כך.

9. ר"ח, הובא ברשב"א שבת יח ע"א, ד"ה ולענין; רוקח, סי' מב; ס' התרומה, רס"י רכא; רשב"א, שבת שם; סמ"ג, ל"ת סה ד"ה ואין נותנין; סמ"ק, סי' רפב; רא"ש, שבת פ"א סי' לג; מאירי, שבת שם סד"ה פותקין; הגהות מיימוניות, הל' שבת פ"ו אות ע; טור, או"ח סי' רנב אות ה; ויעוין בביאור הגר"א, או"ח סי' רנב ד"ה ויש, שהביא ראיה לפסיקה כרבה מדברי התוספתא.

10. ר"ת, ספר הישר, תשובות סי' ו, הובא בתוס' שם, ובשאר הראשונים; הב"י, או"ח סי' רנב אות ה, כתב שאף הרמב"ם פסק כן, בכך שהשמיט את האיסור להשמיע קול, וציין שכך עולה מתשובת הריב"ש, סי' קנא, ושהריב"ש נקט שאף הרי"ף פסק כרב יוסף. ובעקבות זאת, פסק כן אף הב"י עצמו, וכדרכו לפסוק כשני עמודי הוראה, וכדלהלן בגוף הדברים.

11. כך משמע מהצגת דברי ר"ת בתוס', שבת שם; וברא"ש, שם; וכך מפורש להדיא בריטב"א, שבת שם בשם ר"ת.

דברי רב יוסף אלא רק לעניין שיוך הברייתא לבית הלל. ב'בית יוסף' וב'שלחן ערוך'¹² פסק כרב יוסף, שמותר לתת חיטים לתוך ריחיים של מים, ואין איסור על השמעת קול בשבת. על כך הוסיף הרמ"א¹³ שלכתחילה נוהגים להחמיר בדבר, אם לא במקום הפסד. הביאור הלכה¹⁴ הוסיף שמדברי הרמ"א ב'דרכי משה'¹⁵ עולה שאין למחות ביד מקום שנהגו בו היתר בדבר.

ד. גדרים באיסור השמעת קול

בראשונים מצאנו שני הסברים לטעם האוסרים השמעת קול ללא מעשה אנושי בשבת: (א) זלזול בשבת, שקיים בעצם השמעת הקול.¹⁶ (ב) הקול עלול לעורר חשד שנעשתה מלאכה בשבת.¹⁷ לפי ההסבר השני, כתבו הפוסקים¹⁸ שבשעון המשמיע קול שרגילים להעמידו מלפני שבת, אין איסור אפילו לשיטת רבה.¹⁹ האחרונים²⁰ הדגישו שהרגילות להעמיד מלפני שבת - משמעותה היא שתמיד נוהגים להעמיד את הדבר יום מראש, ולא שנוהגים כך רק בשבת מפני קדושתה, שהרי ברור שלא נהגו לטחון בריחיים בעיצומה של השבת, ובכל זאת לא היה די בכך כדי להתיר נתינת חיטים לריחיים לפי רבה. ועוד כתבו²¹ שמכך שלא נאמר שום היתר בריחיים, מוכח שגם אם האדם יפרסם שהוא הפעיל לפני שבת את המכונה המרעישה, לא יהיה בכך כדי להתיר. ועוד כתבו²² שמהצורך בהיתר השעון הנ"ל, מוכח באופן עקרוני שאיסור השמעת קול חל גם כשהחשש הוא רק לאיסור

12. שו"ע, או"ח סי' רנב סעי' ה.

13. רמ"א, לשו"ע שם.

14. ביאור הלכה, סי' רנב ס"ק ה ד"ה והכי.

15. דרכי משה, או"ח סי' רנב ס"ק ז.

16. פשטות רש"י, שבת שם ד"ה שיטחנו; טור, או"ח סי' רנב אות ה.

17. סמ"ג, ל"ת סה ד"ה ואין נותנין; תשובת מהרי"א בעל תרומת הדשן, שנדפסה בלקט יושר, או"ח עמ' מח ענין א; וכע"ז בתשובת אביו של בעל האגור, שנדפסה בספר האגור, שבת סי' תקיט; ומשם הובאה בב"י ובשו"ע, או"ח סי' שלח סעי' ג; וברמ"א, או"ח סי' רנב סעי' ה. יצוין כי מהרי"א הסתמך על דברי רש"י הנ"ל, שתלה את האיסור בזילותא דשבת, ונראה שהבין בדעתו שהזילותא אינה בקול כשלעצמו, אלא בקישור שנוצר בלב השומעים בין הקול ובין איסורי שבת.

18. מהרי"א ואבי האגור הנ"ל.

19. ונחלקו על מהרי"א וי"ל, סי' קל, שהחמיר בזה. יש להעיר כי בשו"ת אגרות משה, או"ח ג סי' נה, כתב שדברי אבי האגור הם אליבא דרב יוסף, והוכיח זאת מהבאתם בשו"ע הנ"ל, שהרי השו"ע פסק כרב יוסף ולא כרבה. וצ"ע, שהרי בדברי אבי האגור מבואר להדיא שדבריו נאמרו דווקא אליבא דרבה, שאסר נתינת חיטים לריחיים, ולא אליבא דרב יוסף, ועל גבי זה מחדש אבי האגור שבדבר שרגילים להעמידו מלפני שבת לא אסר רבה. וכן מבואר גם בתשובת מהרי"א שההיתר הוא אליבא דרבה, ואף מהרי"ו תלה את איסורו בשיטת רבה. וצ"ע.

20. שו"ת מנחת שלמה א, סי' ט ד"ה גם המהרי"; שו"ת מנחת יצחק א, סי' קז אות ו.

21. שו"ת מנחת שלמה, שם ד"ה וכיון; הרב יחיאל פאוסט, תחומין יא עמ' 160 ד"ה אולם; וזאת בשונה מהרב שלמה לוי, תחומין יא, עמ' 182 סד"ה מדיח, שדן להתיר כשהכול יודעים שההפעלה נעשית על ידי שעון שבת, ולא התייחס לדברי המנחת שלמה.

22. בחלק מהמוצרים המאושרים מטעם מכון צומת, האישור מותנה בתליית שלט המבהיר שמדובר בהיתר מיוחד. במוצרים אלו השלט אינו בא לסלק את איסור אוושה מילתא, אלא רק למנוע מאנשים לטעות וללמוד מהיתר החולה שהדבר מותר גם לבריא.

23. שו"ת מנחת שלמה, שם ד"ה וזאת.

דרבנן, ולא רק בחשש לאיסור תורה. יש שהעלו אפשרות להקל בהשמעת קול כשהכלי פועל לצורך שבת, שבזה יש לומר שהרואה יבין שהמכשיר הופעל מבעוד יום, ודווקא במלאכה שאינה לצורך שבת הוא לא יבין זאת.²⁴ לא מצאנו תימוכין לחידוש זה בגמרא ובראשונים,²⁵ ומדברי גדולי האחרונים הנ"ל בעניין שעון שמשמיע קול, נראה שהיה פשוט להם שהיות השעון מיועד לצורך שבת אינה סיבה להקל בהשמעת קול. יש שהעלו אפשרות להקל בהשמעת קול חלש שנשמע רק לבני הבית²⁶ או רק בחדר אחד בבית,²⁷ שבזה אין חשש למראית עין.

יש להבהיר שכל האמור עד כאן התייחס להשמעת הקול הנלווית למעשה האסור בשבת, שנעשה באוטומציה. ממילא אין לראות בדברים התייחסות להשמעת קול זמר בשבת, שאסורה מצד עצמה, גם כשאינה נלווית למעשה האסור בשבת.

24. שו"ץ ציץ אליעזר ד, ס' לא אות ג; הרב שלמה לוי, תחומין יא עמ' 182 ד"ה ועוד.

25. וכבר העיר על כך הרב פאוסט, תחומין יא עמ' 161 ד"ה אמנם.

26. שו"ת משמרת חיים (רגנשברג) ס' ב סד"ה אלא.

27. שו"ת אגרות משה, או"ח ד, ס' ע אות ו. ושם אסר הפעלת שעון מעורר כשנשמע לכל בני הבית, ולשונו היא 'אם נשמע גם חוץ מחדרו, שנשמע להרבה הלנים בביתו... אסור', ואולי דעתו להתיר כשלנים בביתו רק בני משפחתו, או עכ"פ באיש ואשתו שנמצאים לבד בבית, וצ"ע.